

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE, LXII. ÉVF., 2015. NOVEMBER (1217–1221. o.)

Az identitás gazdaságpszichológiája vagy a gazdaságpszichológia identitása?

Garai László: Egyáltalán, minek nekünk gazdaságpszichológia?
Napvilág Kiadó, Budapest, 2015, 467 o.

Garai László új könyve – az Identitásgazdaságtan, valamint a Globális rendszerváltás? Gazdaságpszichológiai megfontolások a válságról (Garai [2003], [2009]) után – ezúttal arra keresi a választ, hogy szükségünk van-e gazdaságpszichológiára, s ha igen, akkor miért. Bár látszólag csupán két egyszerű kérdéssel van dolgunk, valójában az egész kötet igen szemléletes módon, főleg a magyarországi gazdaság- és politikátörténeti példák bemutatásával nem kevesebbre vállalkozik, mint hogy látva láttassa a problémakör értelmezési szintjeit és komplexitását. A szerző valójában arra keresi a választ, hogy milyen utakon indulhatunk el annak feltárására, hogy ki lehet az alcímben szereplő többes szám első személy, mit tekinthetünk gazdaságpszichológiának, s milyen lehetséges célokat szolgálhat a gazdaságpszichológia. Teszi mindezt történeti perspektívából, a magyar rendszerváltás egyes tényezőinek beható elemzésével, ki-kitérve napjaink Magyarországnak politikai-gazdasági jelenségeire. A szerző célja, hogy rávilágítson: annak keresésével, hogy kik vagyunk mi, egyben azt is keressük, hogy mit jelent nekünk a gazdaságpszichológia. S fordítva: annak keresésével, hogy mit jelent nekünk a gazdaságpszichológia, egyben saját magunk megértéséhez is közelebb kerülhetünk.

A könyv egészén végighúzódó egyik kérdéskör a gazdaságpszichológia tudományosságának, illetőleg a tudományon belül elfoglalt helyének alapvetően pozitívista, helyenként normatív fejtegetésekkel tarkított narratívája. Míg előbbieket főleg empirikus példákkal, esetenként a szerző személyes tapasztalatainak élményszerű bemutatásával a gazdaságpszichológia mint tudományterület megszületésének és legitimációjának magyarországi nehézségeit mutatják be, utóbbiak már inkább a metatudomány(ok) területére vezetnek át minket. Garai idézi George A. Akerlof egy interjúban tett nyilatkozatát (Holeman [2001]).

„Problémáinak megoldásához a gazdaságtudomány a társadalomtudományoktól kaphat ötleteket, de engem nem elégít ki, hogy a viselkedés-közgazdászok a gazdaságtant a pszichológiával kapcsolják össze, mert ugyanannyit lehet meríteni a szociológiából, az antropológiából és más ehhez hasonló diszciplínákból. Nem szabad, hogy egyedi társadalomtudományaink legyenek, amelyek mindegyike a maga megközelítésmódját alkalmazza; egyetlen egységtudományra van szükség.” (20. o.)

A kézirat első változata 2015. szeptember 16-án érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <http://dx.doi.org/10.18414/KSZ.2015.11.1217>

Akerlof szerint tehát nekünk semmi szükségünk a gazdaságpszichológiára, azonban olyan társadalomtudományra egyértelműen szükségünk van, mely alkalmazza annak módszertanát, vizsgálja annak tárgyát, és ismeri annak történetét. Garai narratívája a különböző megközelítésmódok dinamikájáról Akerlof álláspontja melletti érvelésnek is tekinthető, azonban a szerző nem kívánja befolyásolni az olvasót abban, hogy a különböző megközelítésmódok tudatos és együttes alkalmazása vagy egy egyesült társadalomtudomány kialakítása mellett tegye le a voksát. Célja az erről szóló diskurzus láttatása, megértése és egyfajta önreflexió elősegítése.

A második jelentős kérdéskör annak körülménye, hogy ki az a *mi*, kinek van – avagy éppen nincs – szüksége gazdaságpszichológiára. Garai itt elsősorban az identitás-gazdaságtanában kifejtett gondolatmenetet folytatva (Garai [2003]), az emberi tőke mint termelési tényező kettős jellegét veszi górcső alá: „a tudás és a szociális identitás két ikertényezője az emberi tőkének” (82. o.). A szociális identitással kapcsolatban pedig kifejti, hogy az a kompetenciát mint illetékességet alapozza meg egy szociális közegben, tehát az emberi tőke működtetésének egyfajta alapfeltételéről beszélhetünk, amely meghatározza, hogy adott gazdasági alany adott szociális közegben feljogosítottan érzi-e magát valamely gazdasági és egyben társadalmi szerepben való megnyilvánulásra. S ezzel egy időben: adott szociális közeg feljogosítottként kezeli-e, vagyis elfogadja-e szociális identitását.

Felvetődhet bennünk, hogy a közgazdaságtanban a termelésről szóló tradicionális diskurzusban hogyan jelent meg a szociális identitás, ha egyáltalán megjelent. Kölcsönözve az egyik legegyszerűbb definíciót, a munka mint termelési tényező „az ember mindazon szellemi és fizikai képességeinek az összessége, amelyeket a javak előállítása során felhasználhat” (Solt [2007] 10. o.). Itt nem szerepel sem feljogosítottként való megnyilvánulás, sem valamilyen külső feljogosítottság – vagy mégis? Amennyiben munkának csak olyan képességeket tekintünk, amelyeket a termelés során felhasználhatunk, és csak akkor tudjuk meg egy képességről, hogy az felhasználható-e a termelésben (tehát munkának minősül-e), ha azt a gyakorlatban legalább egyszer kipróbáljuk, akkor nem lehet olyan képességünk, amelyet bár nem próbáltunk ki a gyakorlatban, de attól még munkának minősül. Miért fontos ez? Mert így nem a megszerzett, de a gyakorlatban alkalmazott képesség minősül munkának, a gyakorlatban alkalmazott képesség pedig pontosan az, amibe a megszerzett képességtől eltérően már beleérthető a szociális közegben való feljogosítás és feljogosítottság, a szociális identitás elfogadása. Tehát nincs feltétlenül szükségünk a definíció átalakítására. Akkor miben nyújthat a közgazdaságtani vagy pszichológiai fejtegetéseknél többet nekünk ez a könyv? Az értelmezési szintek együttes kezelésével, a szociális identitás komplexitásának felvilágosításával új utakat mutat. Olyan új utakat, amelyek vezethetnek akár az Akerlof által javasolt egyesült társadalomtudomány, akár egy institucionalista alapokra építő gazdaságpszichológia, akár egy gazdasági kérdésekkel foglalkozó szociálpszichológia felé. Mi döntünk, vagy nem? Esetleg mi is?

A szerző utóbbira keresi a választ a harmadik fontosabb kérdéskör körbejárásával. A szociális identitás kettős jellege abból fakad, hogy nem elegendő rendelkezni bizonyos tudással, egyfajta feljogosítás adja meg az illetékességet annak alkalmazására. Garai konkrét történeti példákon keresztül vizsgálja, hogyan adta meg társadalmi

szervezet, állami intézmény vagy éppen pártszerveződés a feljogosítást. A mindenkori politikai erők hajlamosnak tűnnek a mi-ők ellentét mesterséges felnagyítását és kiélezését is hadrendbe állítani a politikai népszerűségért folytatott harcban, ennélfogva számukra sem lehet közömbös, hogy van-e – és ha igen, akkor milyen céllal – gazdaságpszichológia. Amennyiben a *mi* helyére politikai szervezetet helyettesítünk be, akkor egyértelműnek látszik, hogy a szociális identitás létrejöttéhez szükséges feljogosítottság jellegének átalakításával adott politikai szervezet az emberi tőkére és a társadalomra is erőteljesen kihathat.

Garai szerint az emberi tőke ikertényezőit – tehát a tudást és a szociális identitást – egyszerre egyik politikai erő sem tudta Magyarországon sikeresen kezelni. Megjegyzi, hogy míg „a tudás sikeres menedzselését a szociáldemokrata típusú kormányzatok” (89. o.) csinálták jobban, addig a szociális identitás kezelésében a bolsevik típusú kormányzatok bizonyultak sikeresebbnek. A szerző szerint máig megoldatlan maradt az emberi tőke kezelésének módja, a két ikertényező kapcsolatának problémája, és zárványként nemcsak politikai, de gazdasági rendszerünket is befolyásolja. Garai megjegyzi, hogy ha megalapozottnak tartjuk *Schumpeter* [1971] azon mondatát, amely szerint azt, amivé a kapitalizmus átalakul, „csak ízlés és terminológia kérdése lesz szocializmusnak nevezni, vagy sem”, akkor a rendszerváltást követően hasonlóképpen megfogalmazható lenne, hogy „amivé bennünk a szocializmus átalakul, csak ízlés és terminológia kérdése lesz kapitalizmusnak nevezni, vagy sem” (uo.). A szerző szerint olyan kapitalizmusra van szükségünk, mely az emberi tőke menedzselésében a tudásra és a szociális identitásra egyaránt tekintettel van. Igen ám, de hogyan tudunk „beárzni” egy olyan terméket, mint az emberi tőke?

Garai az identitás és a gazdaság témakörével foglalkozó szakirodalmat áttekintve – *Akerlof-Kranton* [2000] és [2002] nyomán – hangsúlyozza az identifikációs jelölők fontosságát a piacokon, melyek „lehetővé teszik az átlagolt, az egybemosott, az együtt kezelt tényezők elválasztását” (152. o.) és azonosítását, ugyanakkor nagyobb jelentőséget tulajdonít a szociális identitás kialakulásának, ami szerinte egy kimunkálási folyamat eredménye. Utóbbi folyamatot részletesebben megvizsgálva arra jut, hogy az tartalmaz olyan tényezőket, amelyeket valamilyen közösségi normáknak megfelelően adminisztrálnak adott társadalmi dimenzióban. Megállapítja továbbá, hogy a szociális identitás nem pusztán ezeknek a tényezőknek az egyvelege, hanem az egyveleg feldolgozásának eredménye. A gazdasági alanyok interakciójával kapcsolatban fontosnak tartja kiemelni a kommunikáció kérdéskörét, amellyel kapcsolatban megjegyzi, hogy a liberális gazdaságfilozófia és a totalitárius államok gazdasági tervezése homlokegyenest ellentétesen vélekedik a kommunikáció gazdasági gondolkodásban betöltött szerepéről. Garai olvasata szerint *Hayek* [1945] meggyőződése volt, hogy „ha piactudományként jól működik egy rendszer, akkor nincs igazán szüksége kommunikációra, sőt a kommunikáció beékelődése csak fékezi a gyors és rugalmas működést” (195. o.), míg a totalitárius rendszerek bár igénylik és irányítani kívánják a számukra megfelelő kommunikációt, valójában ennek nehézségei számukra is kerékkötőt jelentenek.

A *Soros* [1997] cikk summázata, amely szerint a pénzpiacok működését „nem az árak szabályozzák, hanem az a mód, ahogyan a mozgásukat értelmezzük” (196. o.), az emberi erőforrás kezelése lehetséges értelmezéseinek körüljárásakor

is hasznos segítségül szolgálhat, hiszen átvezetést jelenthet a gazdaságpszichológia és a politikai filozófia között. Ha az emberi erőforrás kezelésének és finanszírozásának esetében is igaz az, hogy azt nem feltétlenül az árak, hanem az árak mozgásának értelmezési mintázatai szabályozzák, akkor a politikai szervezetek háttérében meghúzódó politikai filozófia egyes gazdaságilag releváns alapvonalai sem csak a szavazatokról dönthetnek, hanem egyben a szociális identitásról és az emberitőke-befektetésről vallott felfogást is meghatározhatják. Mivel a szerző szerint a weberi bürokratikus szervezeti archetípussal ellentétben a mai „modern gazdasági rendszereknek működésük személyi feltételeit éppúgy termelniük kell, mint a dologiakat” (244. o.), a szociális identitásról és az emberitőke-befektetésről vallott felfogásra vonatkozó döntés a gazdasági rendszerekre gyakorolt jelentős hatása miatt egyben fontos, politikai népszerűséget befolyásoló tényezővé is vált. Láttuk tehát, hogy kinek és mennyire is lehet értékes az emberi tőke vagy emberi erőforrás. Garai szerint adja magát a kérdés, hogy mindezek fényében kinek kell fizetnie a befektetést, s kinek kell rendelkeznie vele.

Adam Smitht idézve (*Smith* [1992] 282. o.), a szerző megerősíti az emberi erőforrás kettős jellegét, amely szerint a „tudás és készség az illető személy vagyonának egy része, de egyben része ama társadalom vagyonának is, amelyhez a személy tartozik”. Garai hangsúlyozza, hogy a szervezet vagy az állam a szociális identitás kialakításában és fenntartásában és – az oktatás és képzés esetében – a tudás és a készségek fejlesztésében is komoly szerepet játszik, s ezen szerepével kapcsolatos „törekvése és lehetősége” (270. o.) az emberi tőkével való mind teljesebb rendelkezés felé sodorja.

Kevesebb szó esik azonban arról, hogy az emberi tőke alanya is költségeket visel, még hozzá nem is jelentéktelen költségeket azzal, hogy adott munkahely mellett köteleződik el, vagy adott oktatási intézményben folytat tanulmányokat. Utóbbival bár nem minden esetben pénzügyi, de minden esetben alternatív költségeket vállal, annak a második, számára leghasznosabbnak tűnő megoldás hasznosságát, amelyről lemondott annak érdekében, hogy adott intézményhez tartozzon – vagy Garai terminusaival élve: adott társadalmi szervezet által kialakítani kívánt szociális identitás kritériumainak vesse alá magát. A munkahelyről vagy az iskoláról való döntés mindig más alternatívákról való lemondással jár, akár fizet a döntéshozó, akár nem. Mind a finanszírozó, mind a résztvevő lemond tehát valamiről, s ha a kettő nem ugyanaz, akkor bizony valamilyen társadalmi viszonyok fogják eldönteni kettejük megállapodását.

A szerző szerint a siker azonban mégsem pusztán egy gazdasági alany szociális identitásán múlik, hanem azon, hogy az adott gazdasági alany szociális identitásában megnyilvánulva sikeresen tud-e együttműködni más hasonló gazdasági alanyokkal. Garai szerint a költségek a folyamat komplexitása és kiszámíthatatlansága miatt „nem terhelhetők az illeszkedő felek egyikére vagy másikára, hanem csakis arra a szervezetre, amelyben az illeszkedés végbemegy, s hogy jól-e vagy rosszul, ettől függ a haszon, amelyet majd e szervezet fog élvezni” (289. o.). A szervezetrendszer és az intézmények a politikai rendszer és az abban uralkodó politikai filozófia által erőteljesen befolyásoltak, így a politika nemcsak a szociális identitást és annak kritériumait, de ezek sikeres vagy éppen sikertelen illeszkedését is meghatározhatja. Nem mindegy tehát, hogy milyen

politikai rendszerben gondolkodunk a gazdaságpszichológia szükségességéről, s az sem lesz ettől független, hogy mit gondolunk annak létjogosultságáról.

Mindazoknak ajánlható az idén 80. életévét betöltő Garai László nagyszerű, új könyve, akik érdeklődnek a pszichológiai és a gazdasági tényezők együtt- és kölcsönhatásai iránt, vagy szívesen elmélyülnének a gazdaságpszichológia mint tudományterület tágabb társadalmi kontextusában.

Hivatkozások

- AKERLOF, G. A.–KRANTON, R. E. [2000]: Economics and Identity. *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 105. No. 3. 715–753. o.
- AKERLOF, G. A.–KRANTON, R. E. [2002]: Identity and Schooling: Some Lessons for the Economics of Education. *Journal of Economic Literature*. Vol. 40. No. 4. 1167–1201. o.
- GARAI LÁSZLÓ [2003]: Identitásgazdaságtan. TAS Kiadó, Budapest.
- GARAI LÁSZLÓ [2009]: Globális rendszerváltás? Gazdaságpszichológiai megfontolások a válságról. Népszabadság Könyvek, Budapest.
- HAYEK, F. A. [1945]: The Use of Knowledge in Society. *American Economic Review*, Vol. 35. 519–530. o. <https://www.aeaweb.org/aer/top20/35.4.519-530.pdf>.
- HOLEMAN, J. [2001]: Berkeley's 18th Nobel laureate discusses the prize based on his fundamental research. *Berkeleyan*, október 11. http://www.berkeley.edu/news/berkeleyan/2001/10/11_nobl2.html.
- SCHUMPETER, J. A. [1971]: The Instability of Capitalism. Megjelent: *Rosenberg, N.* (szerk.): *The Economics of Technological Change*. Penguin, Harmondsworth.
- SMITH, A. [1992]: A nemzetek gazdagsága. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- SOLT KATALIN [2007]: Mikroökonómia. Tri-Mester Kiadó, Tatabánya.
- SOROS GYÖRGY [1997]: The Capitalist Threat. *Atlantic Monthly*, február <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/1997/02/the-capitalist-threat/376773/>.

Bíró Gábor István